

Khayyam Neyshaburi's Astonishment and Agnosticism towards Understanding the Truth of Creation

Ezzat Khalighi

1. PhD in Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Sabzevar Branch, Sabzevar, Iran. Email: ezzatkhalighi2017@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 15May 2023

Received in revised form:

9 Augu 2023

Accepted: 16. Augu 2023

Published online:

25Augu 2023

Keywords:

Khayyam Neyshaburi,
Khayyam's Rubaiyat,
Astonishment ,
Agnosticism,
The Truth of Creation,
The System of Creation.

Summery

ABSTRACT

One of the prominent themes in Khayyam Neyshaburi's thought is the discussion of the philosophy of existence and the creation of the system of existence. After reflecting and delving into this field, Khayyam is astonished at understanding the philosophy of creation and admits that he is incapable of understanding the truth of existence and it's how and why. This theme in his Rubaiyat has caused some to describe him as a believer in the school of agnosticism or agnosticism and to accuse him of atheism. In this article, we want to answer these questions with a descriptive-analytical method based on library documents: what are the dimensions of agnosticism in Khayyam's school and how can we explain Khayyam Neyshaburi's astonishment and agnosticism towards understanding the truth of creation. The results of the present study show that agnosticism in Khayyam's thought is not of the type of atheism and disbelief, but rather his approach to the universe is positive and stems from his amazement and wonder about the system of creation and divine power. It is worth noting that in none of his quatrains is there any sign of negation of the existence of God, but rather he has always considered himself powerless in the face of the Creator of the universe and understanding the nature of the system of creation.

Introduction

Omar Khayyam was an Iranian philosopher, mathematician, astronomer, and poet of the Seljuk period. Among the schools attributed to Khayyam, we can mention the school of Agnosticism (tajiz). He is one of the poets who has been subject to various judgments by his contemporaries or different groups for centuries, considering the specific schools and methods of thought he had. In his quatrains, he challenged the philosophy of creation and the purpose of its emergence, and since he did not find an answer to it, he was in doubt and astonished, and admitted his inability to recognize this truth. In view of what has been stated, in the present study, we have sought to analyze the astonishment and agnosticism of Khayyam Neyshaburi towards understanding the truth of creation.

Material & Methods

One of the main themes in Khayyam's Rubaiyat is his astonishment and wonder about the truth of existence. According to some, "Khayyam's astonishment or wonder begins not with a mystical encounter with God, but with protesting the purpose of creation itself and its puzzles, dilemmas, and apparent meaninglessness. God, who is the most knowledgeable, must have created the universe and us for a purpose, but the absence of such a purpose has made Khayyam astonished."

It is this same astonishment and agnosticism that some "consider Khayyam to have the same tendency that in philosophers' terminology is interpreted as the "school of impossibility" (human inability to understand the how and why of existence), whose main doctrine is based on submission to fate, destiny, and the predestination of everything and the inability of humans to understand the secrets of creation and the problems of creation. In fact, all those who, without denying God, consider the manner of creation unattainable and the essence of the world unknowable, fall into this group; a philosophy that Socrates, Al-Farabi, and IbnSina can also be considered as adherents to.

This is why Khayyam dismisses all schools of thought that claim to

understand the truth of existence and considers them incapable of understanding this truth. As an astronomer and mathematician, Khayyam first thinks about the complexities of creation and after not finding a precise answer in this regard, he says that he does not know (agnosticism) and surrenders himself to nature and, by addressing himself, confesses that he does not understand the essence of existence and it's what and why. In a protesting manner, he expresses his amazement at the mysterious world around him; A world where there may be a more wonderful world beyond that. He does not seek to find answers to questions about the why and what of the mysterious system of creation, which reason is incapable of answering, but rather he uses the method of agnosticism.

Omar Khayyam was an Iranian philosopher, mathematician, astronomer, and poet of the Seljuk period. Among the schools attributed to Khayyam, we can mention the school of Agnosticism (tajiz). He is one of the poets who has been subject to various judgments by his contemporaries or different groups for centuries, considering the specific schools and methods of thought he had. In his quatrains, he challenged the philosophy of creation and the purpose of its emergence, and since he did not find an answer to it, he was in doubt and astonished, and admitted his inability to recognize this truth. Given what has been stated, in the present study, we have sought to analyze the astonishment and agnosticism of Khayyam Neyshaburi towards understanding the truth of creation.

Discussion of Results

One of the main themes in Khayyam's Rubaiyat is his astonishment and wonder about the truth of existence. According to some, "Khayyam's astonishment or wonder begins not with a mystical encounter with God, but with protesting the purpose of creation itself and its puzzles, dilemmas, and apparent meaninglessness. God, who is the most knowledgeable, must have created the universe and us for a purpose, but the absence of such a purpose has made Khayyam astonished."

It is this same astonishment and agnosticism that some "consider Khayyam to have the same tendency that in philosophers' terminology is interpreted as the "school of impossibility" (human inability to understand the how and why of existence), whose main

doctrine is based on submission to fate, destiny, and the predestination of everything and the inability of humans to understand the secrets of creation and the problems of creation. All those who, without denying God, consider the manner of creation unattainable and the essence of the world unknowable, fall into this group; a philosophy that Socrates, Al-Farabi, and Ibn Sina can also be considered as adherents to.

This is why Khayyam dismisses all schools of thought that claim to understand the truth of existence and considers them incapable of understanding this truth. As an astronomer and mathematician, Khayyam first thinks about the complexities of creation and after not finding a precise answer in this regard, he says that he does not know (agnosticism) and surrenders himself to nature and, by addressing himself, confesses that he does not understand the essence of existence and its what and why. In a protesting manner, he expresses his amazement at the mysterious world around him; A world where there may be a more wonderful world beyond that. He does not seek to find answers to questions about the why and what of the mysterious system of creation, which reason is incapable of answering, but rather he uses the method of agnosticism.

Conclusions

The results of the study showed that the Rubaiyat of Khayyam Neyshaburi indicate that after applying all his intellectual and philosophical dimensions to understand the primary truth when he considers himself incapable of understanding it, he admits to his ignorance. It is worth noting that this admission of inability to discover the truth of existence by Khayyam not only does not place him in the group of atheists, but it is also not evidence of his weakness of belief in the Creator of the world, because he has not denied the existence of the absolute Creator in any verse, and this reflects his wonder and sacred desire to understand how the world works and is created.

References

- Amin Razavi, F. Mahdi (1385), *Companions of Wisdom (A Brief History and Works of Hakim Omar Khayyam Neyshaburi)*,

Translated by Majdaluddin Rezvani, first edition, Tehran: Sokhan. [In Persian]

- Khayyam Neyshaburi, Hakim Omar ibn Ibrahim (1354), *Rubaiyat Khayyam, corrected by Muhammad Ali Foroughi*, first edition, Tehran: Amir Kabir [In Persian].
- Suhrawardi, Shahabuddin (1388), *Talwihat al-Luhiyyah wa al-Arshiyyah, corrected and commented on the book of Najfqali Habibi, volume 1, first edition*: Tehran: Research Institute of Iranian Philosophy and Philosophy [In Persian].
- Sadruddin Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim (1368), *Al-Hikmah al-Mutawaliyyah fi al-Asfar al-Aqliyyah al-Arba'ah, volume 7*, first edition, Qom: Maktaba al-Mustafawi. [In Persian]
- Qazvini, Mohammad Reza (2005), *Khayyamnameh (Life, Philosophy and Poetry of Khayyam)*, first edition, Tehran, Zovar. [In Persian]
- Homayounfar, Fathullah (1976), *Songs of Khayyam*, first edition, Tehran: Foroughi. [In Persian]

Cite this article: Khalighi, Ezzat (2023) hayyam Neyshaburi's Astonishment and Agnosticism towards Understanding the Truth of Creation. Journal of Iranian and Islamic studies. Vol 13.No2. Summer 2023. PP. 83-93.

DOI: 10.30484/JII.2023.3099

© The Authors: Ezzat Khalighi

Publisher: National Library and Archives of the I. R. of Iran

حیرت و لادری‌گری خیام نیشابوری نسبت به درک حقیقت آفرینش عزت خلیقی

دکتری رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سبزوار، سبزوار، ایران ezzatkhalighi2017@gmail.com

چکیده

یکی از مضامین برجسته در اندیشه‌ی خیام نیشابوری بحث پیرامون فلسفه‌ی وجود و آفرینش نظام هستی است. خیام پس از تفکر و تعمق در این زمینه از درک فلسفه‌ی آفرینش متحیر شده، فریاد اعتراض برمی‌آورد و در نهایت به این نکته اقرار می‌کند که از دریافت حقیقت هستی و چون و چرایی آن ناتوان است. این مضمون در رباعیات وی باعث شده تا عده‌ای او را معتقد به مکتب لادریه معرفی نمایند و متهم به بی‌دینی کنند. با توجه به آنچه بیان شد، هدف از این پژوهش که به شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای صورت گرفته است تبیین حیرت و لادری‌گری خیام نیشابوری نسبت به درک حقیقت آفرینش است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که لادریه‌گری در اندیشه‌ی خیام از نوع الحادی آن نیست، بلکه مثبت است و برآمده از حیرت و شگفتی او پیرامون نظام آفرینش و قدرت الهی است. شایان ذکر است در هیچ یک از رباعیات او نشانی از نفی وجود خداوند دیده نمی‌شود، بلکه او همواره خود را در برابر خالق هستی و درک چیستی نظام آفرینش ناتوان دانسته است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۵

تاریخ نشر آنلاین: ۱۴۰۲/۰۶/۰۳

واژه‌های کلیدی:

خیام نیشابوری،
رباعیات خیام،
حیرت، لادریه،
حقیقت خلقت،
نظام هستی.

استناد: خلیقی، عزت (۱۴۰۲) حیرت و لادری‌گری خیام نیشابوری نسبت به درک حقیقت آفرینش، دوره ۱۳، ش ۲، تابستان ۱۴۰۲، صص ۸۳-۹۳.

DOI: 10.30484/JII.2023.3099

© نویسنده: عزت خلیقی

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

مجله مطالعات ایرانی اسلامی

شماره چاپی ۲۸۹۱-۲۳۲۲

شماره الکترونیکی ۲۹۶۱-۲۷۱۷

دوره ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲، صفحه ۸۳-۹۳.

مقدمه:

عمر خیّام، فیلسوف، ریاضی‌دان، ستاره‌شناس و رباعی‌سرای ایرانی در دوره‌ی سلجوقی است. از مکتب‌های منسوب به خیّام می‌توان به مکتب لادریّه (تعجیز) اشاره کرد. وی از جمله شاعرانی است که قرن‌ها با توجه به مشرب‌های فکری خاصی که داشته، دستخوش قضاوت‌های گوناگون قرار گرفته است. وی در رباعیات خود فلسفه‌ی آفرینش و غرض از پیدایش آن را به چالش کشیده و از آن روی که برای آن پاسخی نیافته، دچار تردید و حیرت شده و به ناتوانی خود در شناخت این حقیقت اعتراف کرده است. نظر به آن‌چه بیان شد در پژوهش حاضر بر آن بوده‌ایم تا حیرت و لادری‌گری خیّام نیشابوری نسبت به درک حقیقت آفرینش را مورد واکاوی قرار دهیم.

هدف از این پژوهش که به شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی م مبتنی بر داده‌های کتاب‌خانه‌ای صورت گرفته است، تبیین حیرت و لادری‌گری خیّام نیشابوری نسبت به درک حقیقت آفرینش است. درک مجموعه سوالات او و از همه مهمتر، چرایی لادریّه‌گری وی و جایگاه این حیرت در اندیشه‌ی خیّام خواست مقاله حاضر است. فرضیه غالب این است که به نظر می‌رسد لادری‌گری خیّام نوعی واکنش مثبت و البته برآمده از حیرت و شگفتی او پیرامون نظام آفرینش و قدرت الهی است. این فرضیه وقتی قوت گرفت که دریافتیم در هیچ یک از رباعیات او نشانی از نفی وجود خداوند دیده نمی‌شود، بلکه او همواره خود را در برابر خالق هستی و درک چپستی نظام آفرینش ناتوان دانسته است.

تحلیل چرایی حیرت و لادری‌گری خیّام نیشابوری

یکی از مضامین عمده در رباعیات خیّام، حیرت و شگفتی او پیرامون حقیقت هستی است. به باور برخی «حیرت خیّام، نه با مواجهه‌ی عارفانه با خداوند، بلکه با اعتراض کردن به غرض از نفس آفرینش و معماها، معضلات و بی‌معنایی مشهود آن آغاز می‌شود. خداوند که داناترین

است، حتماً عالم را و ما را برای هدفی آفریده است، اما نبود چنین هدفی خیام را به حیرت واداشته است» (امین رضوی، ۱۳۸۵: ۱۳۶-۱۳۷).

همین حیرت و لادری‌گری وی است که برخی «خیام را دارای همان مشرب‌ی می‌دانند که در اصطلاح فلاسفه از آن به مکتب تعجیز (ناتوانی بشر از فهم چگونگی و چرایی هستی) تعبیر می‌شود که آموزه‌ی اصلی آن بر گردن‌گزاری به قضا و قدر و مقدر بودن همه چیز از پیش و عدم توانایی بشر بر فهم اسرار خلقت و مسائل آفرینش استوار است. در واقع همه‌ی آنانی که بدون نفی خداوند، چگونگی آفرینش را دست نیافتنی و کنه جهان را ناشناختنی می‌دانند، در این گروه جای می‌گیرند؛ فلسفه‌ای که سقراط، فارابی و ابن سینا را نیز می‌توان از متمایلین به آن دانست» (قنبری، ۱۳۸۴: ۱۲۳). از این روست که خیام تمام مشرب‌های فکری که مدعی درک حقیقت هستی هستند را به هیچ انگاشته و آنان را برای دریافت این حقیقت ناتوان می‌شمارد:

آنان که ز پیش رفته‌اند ای ساقی در خاک غرور خفته‌اند ای ساقی
رو باده خور و حقیقت از من بشنو باد است هر آن‌چه گفته‌اند ای ساقی
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۴۴).

برخی از محققان معاصر لادریّه را به دو نوع مثبت و منفی تقسیم کرده‌اند. به باور همایون‌فر: «فلسفه‌ی خیام بر پایه‌ی مذهب لادریّه‌ی مثبت می‌باشد، طبیعت توانا را با جلال و شکوهش می‌پذیرد و زیبایی طبیعت را سرمشقی برای زندگی معرفی می‌کند. درست است که انسان در آمدن و رفتن اراده‌ای ندارد و آدمی همیشه در حال جست‌وجو و پرسش می‌باشد؛ اما زیبایی نیز در همین سرگردانی‌ها با جست‌وجو و پرسش‌هاست» (همایون‌فر، ۱۳۵۵: ۹۶).

وی در راستاهای اندیشه‌های مبتنی بر لادری‌گری خود، پرسش‌هایی هستی‌شناسانه و اعتراض‌آمیز که مخاطب آن می‌تواند گاه خداوند و گاه طبیعت باشد را مطرح می‌نماید. در همین راستا وی می‌گوید:

دارنده چو ترکیب طبایع آراستگر نیک از بهر چه او فکندش اندر کم و کاست؟
آمد ، شکستن از بهر چه بود ور نیک نیامد این صور عیب که راست؟
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۹).

این رباعی را می‌توان با اعتقاد متکلمان پیرامون نظام احسن برابر دانست. نظام احسن به تعبیر برخی از فلاسفه همان عنایت فعلی خداوند است که خود، از لوازم عنایت ذاتی اوست و زمانی که درباره‌ی عالم مادیات «نظام احسن» به کار برده می‌شود (ر.ک: ملاصدرا، ۱۳۶۸: ۷/ ۵۵-۵۷؛ سهروردی، ۱۳۸۸: ۱/ ۸۶-۸۹). از آنجا که در مادیات، تراحم وجود دارد، معنایش این است که عالم ماده به گونه‌ای خلق شده است که در آن، مخلوقات بیشتری از کمالات بهتری بهره مند گردند. صفتی که اقتضاء کننده این نظام است را صفت عنایت خداوند می‌نامند. آنجا که اراده‌ی الهی بر حسب حکمت الهی بر امور خاصی تعلق می‌گیرد در نتیجه دایره‌ی افعالی که خدا اراده کرد و آن‌ها را انجام می‌دهد از دایره‌ی مقدرات الهی محدودتر است (ببینید: مصباح یزدی، ۱۳۹۱: ۲/ ۳۹۲). گفتنی است باری تعالی قادر به ایجاد نظام غیراحسن نیز هست، اما با توجه به آن که خلق چنین نظامی در حکمت الهی نمی‌گنجد و حکمت خداوند فقط در محدوده‌ی است که در زمره‌ی نظام احسن قرار می‌گیرد، از این رو باری تعالی فقط آن افعالی را انجام می‌دهد که موافق با نظام احسن و حکمت الهی باشد.

خیام در رباعی دیگری سیر دورانی زندگی را دور دایره‌ی گشتن می‌داند و آن را بیهوده می‌انگارد و بدین طریق استدلال عرفا، شریعتمداران و متکلمان را در این زمینه بی‌اصل و اساس و باطل می‌داند:

در دایره‌ای که آمدن و رفتن ماست او را نه بدایت نه نهایت پیداست
کس می‌نزند دمی درین معنی راست کاین آمدن از کجا و رفتن به کجاست؟
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۱۰).

وی معترض‌گونه، حیرت خود را از دنیای اسرارآمیز پیرامونی‌اش بیان می‌دارد؛ دنیایی که ممکن ورای آن جهانی شگفت‌انگیزتر وجود داشته باشد:

ترکیب پیاله‌ای که در هم پیوست بشکستن آن روا نمی‌دارد مست
چندین سرو پای نازنین از سر و دست بر مهر که پیوست و به کین که شکست؟
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۷).

او اقرا می‌کند که حکمت کارهای دنیا را در نمی‌یابد:

آرند یکی و دیگری بر بایند بر هیچ کسی راز همی نگشایند
ما را ز قضا جز این قدر ننمایند پیمانہ عمر ماست می پیمایند
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۱۶).

وی از آن روی که از رمز و راز دنیا بی‌خبر و ناآگاه بوده است همواره در رباعی‌های نغز خویش
چنین مطرح می‌نماید که نمی‌دانیم از کجا آمده‌ایم، نمی‌دانیم بهر چه آمده‌ایم و نمی‌دانیم به
کجا خواهیم رفت:

از آمدنم نبود گردون را سود و ز رفتن من جلال و جاهش نفزود
و ز هیچ کسی دو گوشم نشنود کاین آمدن و رفتنم از بهر چه بود
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۱۷).

او در پی پاسخ به پرسش‌هایی پیرامون چیستی نظام اسرارآمیز خلقت که عقل نیز در پاسخ دادن
به آن‌ها وامانده است، نیست، بلکه او در این میان از روش لادری استفاده کرده است؛ به بیانی
دیگر، وی به عنوان یک منجم و ریاضی‌دان، ابتدا پیرامون پیچیدگی‌های خلقت تأمل نموده و
پس از نیافتن پاسخی درخور در این زمینه، می‌گوید من نمی‌دانم (لادری) و خویشان را تسلیم
می‌نماید و با مخاطب قرار دادن خود، به درنیافتن کنه هستی و چیستی و چرایی آن اعتراف
می‌کند:

هر چند که رنگ و بوی زیباست مرا چون لاله رخ و چو سرو بالاست مرا
معلوم نشد که در طرب‌خانه‌ی خاک نقاش ازل بهر چه آراست مرا؟
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۳).

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۲- تابستان ۱۴۰۲، صفحه .

از دیدگاه او آدمی نه تنها در آفرینش خود بلکه در ادامه حیات خود نیز هیچ اختیاری ندارد! برای او روشن نیست که هدف از این گونه آمدن، زیستن و رفتن از دنیا چیست! و خود را از دریافت این حقیقت ناتوان می‌یابد:

آورد به اضطرابم اوّل به وجود، جز حیرتم از حیات چیزی نفزود،
رفتیم به اِکراه و ندانیم چه بود زین آمدن و بودن و رفتن مقصود!
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۱۷).

وی آشکارا بیان می‌دارد که اسرار خلقت چیزی نیست که قائل به درک آن باشیم. سخنان ما پیرامون این موضوع، عمق ندارد و آن‌گاه که پرده بیفتد مشخص می‌گردد که که چقدر بی‌خبر بوده‌ایم:

اسرار ازل را نه تو دانی و نه من، وین حرفِ معما نه تو خوانی و نه من؛
هست از پس پرده گفت‌وگوی من و تو چون پرده برافتد، نه تو مانی و نه من!
(خیام نیشابوری، ۱۳۵۴: ۳۷).

نتایج پژوهش

رباعیات خیام نیشابوری گویای آن است که وی پس از به کارگیری تمام ابعاد فکری و فلسفی خود پیرامون دریافتن حقیقت نخستین، آن هنگام که خود را از درک آن عاجز می‌داند، به ندانستن خود اقرار می‌نماید. گفتنی است این اقرار به ناتوانی در کشف حقیقت هستی از سوی خیام نه تنها وی را در گروه افراد ملحد قرار نمی‌دهد بلکه دلیل بر سستی عقیده‌ی وی نسبت به خالق جهان هم نیست، زیرا وی در هیچ بیتی وجود خالق مطلق را انکار نکرده است و این امر نمایانگر حیرت و اشتیاقی مقدس او در فهم چگونگی کار جهان است.

منابع و مطالعات

- امین رضوی، ف مهدی (۱۳۸۵)، صحبای خرد (شرح احوال و آثار حکیم عمر خیام نیشابوری)، ترجمه‌ی مجدالدین رضوانی، چاپ اول، تهران: سخن.

- خیام نیشابوری، حکیم عمر بن ابراهیم (۱۳۵۴)، رباعیات خیام، تصحیح محمدعلی فروغی، چاپ اول، تهران: امیرکبیر.
- سهروردی، شهاب الدین (۱۳۸۸)، التلویحات اللوحیه و العرشیه، تصحیح و تعلیق کتاب نجفقلی حبیبی، جلد ۱، چاپ اول: تهران: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم (۱۳۶۸)، الحکمه المتعالیه فی الأسفار العقلیه الأربعة، جلد ۷، چاپ اول، قم: مکتبه المصطفوی.
- قزوینی، محمدرضا (۱۳۸۴)، خیام نامه (روزگار، فلسفه و شعر خیام)، چاپ اول، تهران، زوآر.
- همایون فر، فتح الله (۱۳۵۵)، ترانه های خیام، چاپ اول، تهران: فروغی.